

VIII MÜHAZİRƏ

XIX ƏSR FRANSA ƏDƏBİYYATI. FRANSA DA REALİZM

XIX əsrin birinci yarısında Fransada romantizmlə eyni vaxtda tənqidi realizm cərəyanı da inkişaf etdi. Qısa bir vaxtda tənqidi realizmin Stendal və Balzak kimi klassikləri meydana çıxdı, Qərbi Avropada və Rusiyada realist cərəyanın inkişafına mühüm təsir göstərdi. Realizm sözünün mənası da ilk növbədə yaradıcılığın real dünya həqiqətlərinə əsaslanması və bədii uydurmaya verilən yerin azlığı mənasını daşıyırdı. Lakin sonradan realizm termini daha artıq işlənməyə başladı.

Stendal

Stendal (fr. Stendhal; 23 yanvar 1783-23 mart 1842). Xarakterlərin daxili psixoloji vəziyyətini yaxşı açmağı bildiyi üçün realizm nümayəndələrindən biri sayılır. 1830-cu ildə yazılmış "Qırmızı və qara" və 1839-cu ildə yazılmış "Parmanın karteziyan kilsəsi", "Vanini Vanini" romanları ilə tanınır. Romantizm dövründə yaşamış Stendalın realist əsərləri kifayət qədər qiymətləndirməmişdi. Stendalın əsərləri özündə ironiyanı, psixoloji və tarixi təsvirləri birləşdirir. Stendal romanlar novellalar müəllifidir. Bununla yanaşı onun "Napoleonun həyatı" adlı bioqrafik və avtobioqrafik əsərləri də var. "Roma, Neapol, Florensiya", "Məhəbbət haqqında", "Rasin və Şekspir", "Arman", "Qırmızı və Qara", "Parma monastırı", "Anri Bryuların həyatı", "Xudbinin xatirələri", "Lamyel" (bitməmişdir) əsərlərinin müəllifidir.

Əsl adı Mari-Henri Beyl olan fransız yazıçısı Stendal XIX əsr Fransa ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biridir. Onun 1831-ci ildə işıq üzünə görmüş "Qırmızı və Qara" romanı Avropa ədəbiyyatında cəsarətli və orijinal şah əsərlərdən sayılır. Bu roman Jülyen adlı ambisiyalı, əyalətdən olan gənc oğlanın həyatından danışır. "Qırmızı və Qara"da Stendal 1820-ci illərin fransız cəmiyyətini və siyasətini, Burbon hakimiyyətinin son dövrlərini təsvir edir. ...1815-ci ildən başlayaraq mütləq monarxiyanın tərəfdarı olan kübarlar, zənginlər və ruhanilərdən ibarət ultraroyalistlər "köhnə rejimin" (1789-cu il inqilabınadək olan siyasi rejimin) bərpası üçün mübarizə aparırdılar. 1824-cü ildə kral X Karlin taxta əyləşməsi antiliberal, katolikpərəst siyasətin əsasını qoydu, hakimiyyət və orduya nəzarət yenidən kübarların əlinə keçdi, ruhanilərin səlahiyyətləri artdı. Belə keşməkeşli dövrdə əsərin baş qəhrəmanı ağıllı və bacarıqlı Jülyen Sorel cəmiyyətdə yüksək ictimai mövqə tutmağa can atır. Ruhanilərin siyasi təsirini bərpa etmiş Burbon hakimiyyəti dövründə gənc oğlan müvəffəqiyyət əldə etməyin yolunu katolik kilsəsinə üz tutmaqda görür. O, seminariyaya daxil olmaq üçün latın dilini və ilahiyyatı öyrənir. Lakin seminariya Jülyenin ümidlərini doğrultmur. Gənc oğlanın nəzərində bura tamahkarlıq və xırda siyasətbazlıq, intriqaçılıq girdabına batmış yerdir. Çünki kilsə institutu rəzil siyasi intriqaçılıq, riyakarlıq və fərasətsizliyin himayəçisi rolunu oynayır. Seminariyanın gənc tələbələrinə mənəvi və intellektual

deyil, sərt iqtisadi məqsədlər aşılır. Stendal yazırdı: “Demək olar ki, onların hamısı çörək pulu qazanmaq üçün latın dilində bir neçə söz əzbərləməyin torpaqda eşlənməkdən daha asan olduğunu düşünən sadə kənd oğlanları idilər”. Onların dinə meyli masanın üzərində isti yeməyə və qışda isti geyimlərə olan tələbatlarını ödəmək arzusundan qaynaqlanırdı. “...Fransa kilsəsi anlamışdı ki, onun həqiqi düşmənləri – kitablardır. Müdriklər onun nəzərində hər şeydən üstündür”. Jülyen keçmiş məşuqəsini öldürməyə cəhd etdiyi üçün həbs olunur. Məhkəmə onu təqsirkar bilir. Gilyotində ölümünü gözləyən Jülyenin düşüncələrini Stendal belə qələmə alır: “Düzünü desəm, əgər orada Xristian Tanrısı ilə qarşılaşacağamsa, batdım. O, qaniçən, zalımdır və hər zalım kimi yalnız qisas fikirləri ilə doludur. Bibliyada ancaq amansız cəzalar barəsində danışılır. Mən heç vaxt onu sevməmişəm, hətta onu səmimi sevməyin mümkünlüyü barədə düşünməmişəm. O, rəhmsizdir. O, məni ən qorxulu şəkildə cəzalandıracaq...” Stendala ədəbi şöhrət birdən-birə gəlmədi. Müasirləri onun əsərlərini qərəzsizlik və psixoloji realizmdən ötrü çətin dərk olunan, anlaşılan hesab edirdilər. Çünki yazıçının yaradıcılığı dövrün stereotipi ilə uzlaşmırdı. Stendal özü də “çox az xoşbəxtlər” üçün yazdığını deyirdi. Və haqlı olaraq bildirirdi ki, onun yaradıcılığının dəyərləndirilməsi, anlaşılması üçün azı 50 il vaxt lazımdır. Həqiqətən də “Qırmızı və Qara” romanı yazıçının sağlığında cəmi bir dəfə nəşr oluna bildi. Bibliyadakı Tanrının qaniçən, zalım kimi təqdim olunması və yazıçının antiklerikalizmindən ötrü (dini hakimiyyət əleyhinə olan cərəyan) katolik kilsə romanı qadağan etmək qərarına gəldi. Stendalın antiklerikalizmi Volterin intellektual ənənəsinin davamı idi. Həmçinin, uşaqlıqda yezuıt keşişlərinin nəzarəti altında aldığı təhsil yazıçıda xoşagəlməz xatirələr qoymuşdu. Stendalın yezuıtlərə qəti tənqidi münasibəti həmin dövrdə bütün Fransada hakim idi. 1764-cü ildə yezuıtlər ölkədən qovulmuşdu, ancaq 1814-cü ilədək fəaliyyətlərinə gizli davam edirdilər. Burbon sülaləsinin hakimiyyəti zamanı onların təsiri bərpa olunmuşdu. “Qırmızı və Qara”da Stendal yezuıtlərin “Konqreqasiya” adlı gizli cəmiyyətinin siyasi fırıldaqlarının iç üzünü açır. 1864-cü ildə Vatikan “Qırmızı və Qara”nı, həmçinin Stendalın digər sevgi romanlarını “Qadağan olunmuş kitablər siyahısı”na daxil etdi. 1897-ci ildə Papa III Lev qadağanı təsdiqlədi və 1966-cı ilədək – “Siyahı”nın sonuncu nəşri qüvvədən düşənədək roman qadağan olunmuş kitablər sırasında qaldı.

Stendal – gələcək üçün yazan yazıçıdır (Qorki onun kitablərini elə "gələcəyə məktublər" adlandırmışdı). "Mən – insan qəlbinin müşahidəçisiyəm", - özü haqqında belə demişdi yazıçı. Çox gözəl esselərinən birini Stendala həsr edən Stefan Sveyq bu sözləri "oynadaraq" fransız yazıçısını "qəlbin astronomiyasında yeni Kopernik", bütün zamanların ustad psixoloqu və insan qəlbinin böyük bilicisi adlandırır: "Stendal bəziləri kimi psixoloqun bu ehtirasından xəbərdar idi, görkəmli əqlə sahib insanların bu zərif şəhvet hissinə sanki bir qüsür kimi meyilli idi; fəqət onun qəlbin mübhəmləri ilə həssaslıqla məst olması necə də gözəldir, onun psixoloji sənəti necə yüngül, necə ilhamvericidir! Onun marağı, hər şeyi bilmək

həvəsi öz caynaqlarını uzadır – dərrakəli əsəb sistemi, incə səs duyumu, iti baxışlar – və hansısa yüksək həssaslıqla canlı əşyalardan ruhun şirin beynini sorur. Onun elastik və iti intellektinə uzun müddət yapışmağa (dişləri ilə, caynağı ilə) ehtiyac yoxdur, o, sistemi prokrust yatağına (düz gəlib-gəlməməsinə baxmayaraq hamını zorla bir əndazəyə salma - qədim jynan qulduru Prokrustun adından) uzatmaq - onu məhv etmək üçün öz qurbanını boğmur, onun sümüklərini sındırmır; Stendalın təhlili qəfil xoşbəxt kəşfin gözlənilməzliyini və təsadüfi görüşün yenilik və tərəvətini qoruyub saxlayır". Stendalın ən məşhur romanının epiqrafi yazığının bütün yaradıcılığına uyğun gəlir. Bu, Dantonun sözləridir: "Həqiqət, acı həqiqət". "Qırmızı və qara" iki hissəyə bölünür: birinci hissədəki hadisələr əyalətdə, ikinci hissədəki olaylar isə Parisdə postnapoleon dövründə baş verir. Dülğər oğlu Jülyen Sorel – özü özünü adlandırdığı kimi plebey (orta əsrlərdə Qərbi Avropada şəhər yoxsullarına verilən ad) — öz üzərində işləyərək təhsilini artırması sayəsində "yüksək dünya"ya düşür: əvvəlcə Alpin ətəyindəki kiçik şəhər merinin uşaqlarının mürəbbisi kimi çalışır; sonra isə Burbonların bərpa illərinin qüdrətli əyanı, markiz La Molun katibi olur. Həm orda, həm də burda 19 yaşlı gənci həyatda hər şeyi unutduran bir sevgi gözləyir: Veryerdə o, merin arvadı xanım de Ranalın sevgilisi olur; Parisdə isə markizin qızı Matildanı başdan çıxarır. Yaş və xarakter etibarilə tamamilə fərqli olan hər iki qadın Jülyeni fədakarcasına sevir, onun naminə nəinki şərəf və ləyaqətlərini, həmçinin həyatlarını da qurban verməyə hazırdırlar. Onların yorğun duyğularının, qeyri-iradi hərəkətləri və qəti qərarlarındakı şübhə və tərəddüdlərinin təsvirində Stendal elə bir yüksəkliyə qalxır ki, ona qədər heç bir yazıçıya o zirvəyə qalxmaq müəssər olmamışdı. Ondan sonra isə... bir çox belletrist yazarlar, o cümlədən də rus yazarları onun ovsunlu təsirini öz üzərlərində hiss etmişlər. Lev Tolstoy Stendalın şagirdi olduğunu etiraf etməkdən qorxurdu. Və həqiqətən də Jülyen Sorelin sevgililərinin sözləri və davranışları arasından açıq-aydın gələcək Anna Kareninanın obrazı boylanır. Xanım de Ranalın ehtiraslı məktubundan kiçik bir parça gətirmək kifayətdir: Jülyenin məhəbbəti daha çox məqsədli və xeyirgüdəndir. Gənc, ümumiyyətlə, həddən artıq lovğa və şöhrət düşkünüdür. Napoleonun gizli pərəstişkarı olan Jülyen zənginlərə nifrət edir və eyni zamanda da var-dövlət hərisliylə tutuşub yanır. O, dəqiq bilir ki, bu sərvət ona insanlar üzərində hökmranlıq gətirəcək (Stendalın baş qəhrəmanı özünün bu sirli niyyətində Dostoyevskinin "Cinayət və cəza" və "Yeniyetmə" romanlarının baş qəhrəmanlarını qabaqlayır). Yalnız romanın sonunda, qətlə təşəbbüs etdikdən sonra onda peşmançılıq hissi baş qaldırır. Bax elə buna görə də Stendalın romanı dahiyənədir – bu əsər, hər şeydən əvvəl, Qadın Məhəbbətinin heykəlidir. Bu romanda qadının nə vaxtsa məhəbbət haqqında dediyi bəlkə də ən səmimi və ən təsirli sözlər yazılıb: "Mən bütövlükdə - başdan-ayağa sənə sevgidən ibarətam. Hətta, deyərdim, "sevgi" sözü çox zəifdir".

Xanım de Renal bu misilsiz ifadəni artıq romanın lap sonunda, razvyazka yetişəndə və Jülyen Sorel özünün ilk sevgilisini uğursuzcasına güllələməyə cəhd edərkən

səsləndirir. Xanım de Renal sağ qalır, ancaq çox qısa bir müddətə. Jülyenin edamından üç gündən sonra o da uşaqlarını qucaqlayaraq ölür. Matildaya isə gilyotinlənmiş sevgilisinin başı qalır. Qızıcığaz onu qarşısındakı mərmər masanın üzərinə qoyaraq uzun müddət öpüşlərə qərq edir, gecə isə dağ mağaralarının birində dəfn edir.

170 ildir ki, oxucular və şərhçilər mübahisə edirlər ki, romanın sərlövhəsinə çıxarılmış bu rənglər nə deməkdir? "Qırmızı" nədir, "qara" nə? Ən ağlagəlməz versiyalar irəli sürülüb – az qala "inqilab" və "əksinqilab"a kimi gedib çıxıblar. Həyat və romanın kulminasiya nöqtəsi hər şeyi aydınlaşdırır: "qırmızı" – Məhəbbətdir, "qara" isə - Ölüm. Onlar heç vaxt bir-birinə qarışıb çulğaşmır. Lakin nədənsə həmişə yanaşı addımlayırlar. Həqiqət budur... Stendalın bir daha təsdiqlədiyi həqiqət...

Vanina Vanini (povest)

Stendalın "Vanina Vanini" povesti italyan vətənpərvərlərin (Karbonarilər) avstriya hökumranlığına qarşı mübarizəsindən bəhs edir. Öz vətənlərinin azadlığı uğrunda döyüşən xalqa hüsnü-rəğbətini gizlətməyən Stendal, gənc karbonari – Tyetro Missirillinin parlaq surətini yaradır. Pyetronun qəlbindəki inqilabi bərc hissi kübar və həm də gözəl Vaniniyə olan məhəbbət hissi ilə daima mübarizə aparır. Vanini isə Missirillinin yalnız ona məxsus olmasından ötrü karbonarilərin ittifaqını düşmənə satır, lakin Missirili əqidəsindən dönməyərək Vaniniyə olan məhəbbətindən imtina edir və məsləkdaşları ilə vətənin azadlığı uğrunda mübarizəsini davam etdirir.

STENDAL SİNDROMU

Stendal sindromu psixosomatik pozğunluq hesab olunur. Ürək döyüntüsünün artımı, başgicəllənmə, hallusinasia halları bu sindromun xarakterik cəhətidir. Sindromun əlamətləri yalnız muzeylərdə, qalereyalarda, yaxud başqa mədəniyyət obyektlərində deyil, həm də təbiətin, ayrı-ayrı şəhərlərin hədsiz gözəlliyindən valeh olarkən ortaya çıxmağa bilər: buraya əsrarəngiz təbiət hadisələrini seyr etmə, inanılmaz dərəcədə gözəl olan qadın və kişilərlə ünsiyyət də daxildir. Sindrom necə əmələ gəlir? Sindrom öz adını XIX əsrin məşhur fransız yazıçısı Stendalın adından götürüb. Yazıçı 1817-ci ildə "Neapol və Florensiya: Milandan Reçioya səyahət" kitabında yazır: "Müqəddəs Xaç Kilsəsindən çıxanda ürəyim tez-tez döyünməyə başladı, sanki həyat çeşməm qurumuşdu, başım gicəllənib yerə yığılacağımdan qorxa-qorxa yeriyirdim...Mən ehtirasın enerjisindən yaranan bu incəsənət şedevrlərini gördükcə başqa şeylər mənim üçün mənasını itirir, kiçilir, daralırdı..." Doktor Qraçielle Maqerri Florensiyanı Uffiçi qaleresasını ziyarət edən insanlarda Stendal sindromunu araşdırıb. Bu məqsədlə doktor 1979-cu ildə yüzdən artıq turistin başına gələn ilginç olayı təhlil edərək belə qərara gəlir ki, iyirmi beşlə qırx beş yaş arasında olan qadınlar və xüsusi ilə həssas adamlar bu virusa asanlıqla

yoluxurlar. Bu adamlar adətən savadlı və kültürlü turistlərdi. Stendal sindromu florensiyalılardan yan keçir, onların bu virusa yoluxmaq riski sifıra bərabərdir, florensiyalılar onları əhatə edən şedevrləri gündəlik həyatlarının ayrılmaz bir parçası kimi qavrayırlar, sənət incilərinə sadəcə olaraq dekorasiya kimi baxırlar.

Stendal sindromu psixoloji pozuntudur. İnsan sənət əsərinin təsiri ilə reallıq hissini itirir, özünü təsvir olunan reallığın içində yaşayırmış kimi bir duyğu keçirir. Stendal "Neapol və Florensiya; Milandan Recioya səyahət" kitabında yazır: "Mən Müqəddəs Xaç kilsəsindən çıxanda ürəyim çırpınırdı, torpaq ayaqlarım altından qaçırdı, yıxılmaqdan qorxurdum. Mən həyat eşqi ilə, ehtiras enerjisi ilə dolu sənət inciləri görmüşdüm, onları görəndən sonra hər şey mənasını itirmişdi". Maqerrinin fikrincə, muzeylərə gedən adamların bir qisminin qəlbinə dağıdıcı impulslar hakim olur, adi vəziyyətdə şiddətə meyilli olmayan insanlar aqressivləşirlər. 1991-ci ildə "David" ciddi yaralar almışdı. İlya Repinin "İvan Qroznının oğlunu öldürməsi" tablosu da vaxtı ilə təcavüzə məruz qalmışdı. "Veneranın doğulması", "Çılpaq David", "Məhşər günü" və bir sıra sənət inciləri yüz illərdi italyanları dəlidir. İtalyan muzeylərini gəzən hər yüz turisdən iyirmisinin az və ya çox dərəcədə ruhi dəngəsi pozulur. Məhz bu vəziyyət Stendal sindromu adlanır.

Onore de Balzak

Onore de Balzak (20 may 1799 – 18 avqust 1850) — XIX əsr görkəmli fransız yazıçı-dramaturqu. Adı tarixdə 100 ən çox öyrənilmiş şəxsiyyətlər siyahısına daxil edilib.

Qərbi Avropa realizminin zirvəsi Onore de Balzak hesab edilir. Onun ən məşhur əsəri – "Bəşəri komediya" və ya "İnsan komediyası" (La Comédie humaine) adlı epopeyada fransız həyatının bütün sahələri 143 kitabda əks etdirilməli idi. O, bütün gücünü sərf edərək 90 roman və novella yazdı. Bu epopeyaya "Şaqren dərisi", "Yevgeniya Qrande", "Qorio ata", "Sezar Biroto", "İtirilmiş illüziyalar" və digər romanlar daxildir.

Yazdığı yüzdən artıq roman və pyesləri birlikdə "İnsan komediyası" (La Comédie humaine) adı altında tanınır. Bu əsərlər toplusu və ya seriyası 1815-ci ildə Napoleon Bonapart Fransasının süqutundan sonrakı dövr fransız cəmiyyətinin, xüsusilə də burjua təbəqəsinin komik-satirik mənzərəsini canlandırır.

Digər fransız yazıçısı Qustav Flober ilə birgə Avropa ədəbiyyatında realizm məktəbinin əsasını qoymuşdur. Balzakın pyesləri bir qayda olaraq oxucuda gülüş doğurmaqla yanaşı, aydın ifadə olunmuş rəngarəng obrazlar və pərdələrdəki hər bir səhnənin nəfis təsviri tamaşaçıda xüsusi maraq oyadır.

Tənqidi realizm ifadəsindəki tənqid sözü kapitalist gerçəkliyinə aid idi. Balzak kimi tənqidi realistlər insanın bədii təsvirində sentimentalizmin və romantizmin

nailiyyətlərinə prinsipial bir şey əlavə etməmişdilər. Onların əsas yeniliyi burjua cəmiyyətini təhlil və tənqid etmək, insanların qüsurları və problemlərini, qəddarlığını açıb göstərməklə bağlı idi. Məhz bu xüsusiyyətlər tənqidi realistlərin ədəbi tərəqqiyə verdikləri əsas töhfələr idi. Əlbəttə, böyük tənqidi realistlərin hamısı ilk növbədə, müasir insanın obrazını yaratmaqda böyük istedad göstərmiş sənətkarlar idilər. Sadəcə onların bu sahədəki işində ancaq nisbi yeniliklər var idi və onlar prinsipial xarakter daşımırdı. Balzak ədəbi proqramını şərh edərkən özünü fransız cəmiyyətinin katibi adlandırır. Burada katib sözü daha çox araşdırıb dəftərə salmaq, cəmiyyətin bütün təbəqələrinin və sosial qruplarının obrazlarını yaratmaq mənasına gəlirdi. Balzakin əsas əsərləri sosial-psixoloji oçerklər xarakteri daşıyırdı. Əlbəttə, romantiklərdə də parlaq sosial təsvirlər tapmaq olar. Lakin bütünlükdə cəmiyyəti təhlil etmək, onun dərin qatlarına, siniflərinə, bütün peşə adamlarına bədii işıq salmaq yaradıcılıq məqsədi kimi romantiklər üçün maraqsız idi. Onlar üçün həyatın prozası, adiliyi qeyri-estetik bir material sayılırdı. Lakin romantiklərin qeyri-estetik, ədəbiyyat üçün maraqsız saydıqları həyat materialı realizm epoxasının əsas bədii hədəfi oldu. Balzak bütün Avropanı lərzəyə gətirən 1789-1794-cü illər burjua inqilabından sonra yaranan mühitdə yetişmişdir. O, Fransada Napoleonun hakimiyyəti, mütləqiyyət üsuli-idarəsinin bərpası və yenidən devrilməsi, 1830-cu il iyul inqilabı ilə əlaqədar hadisələrin, 1848-ci il inqilabını yetişdirən ictimai-siyasi çaxnaşmaların bilavasitə şahidi olmuşdur. Nə Balzakin, nə də onun yaradıcılığını fransız xalqının bu əzəmətli, eyni zamanda keşməkeşli illərdə qazandığı siyasi-inqilabi təcrübədən, tərəqqidən ayrı təsəvvür etmək olmaz. Balzak bunsuz öz nəhəng epopeyasını, Fransanın ilk burjua inqilabından sonrakı əlli illik tarixinin bədii ensiklopediyası olan "Bəşəri Məzhəkə"ni yarada, qüdrətli xalq yazıçısına çevrilə bilməzdi. Fransız xalqının 1789-1794-cü illər inqilabı ilə nəticələnən və bütün Avropanı ayağa qaldıran qüdrətli siyasi fəallığı, gücü, cismani və mənəvi yüksəlişi Balzakin fəlsəfi-əxlaqi, ədəbi-estetik görüşlərinin, bədii şücaətinin dayacağı, zəmini olmuşdur. Bunsuz Balzak fransız tənqidi realizminin zirvəsi, həqiqətin əsl carçısı ola bilməzdi. Fransız, o cümlədən Avropa tənqidi realizminin ən parlaq dövrünün Balzakin yazıb-yaratdığı, təşəkkül tapdığı 20-40-cı illərə təsadüf etməsi də həmin dayaq, zəminlə bağlıdır.

Bu dayaq bütün varlığı ilə duyan "Bəşəri Məzhəkə"nin müəllifi sənət və sənətkar qarşısında çox böyük tələblər qoyurdu. Onun gənc yaşlarından fikri, arzusu sənət aləminin Napoleonu olmaq idi. O, Napoleonun xırda heykəlinin özülünə bu sözləri həkk etmişdi: "Onun qılıncla başladığını mən qələmlə tamamlayacağam". Balzaka görə, sənətkar ömrünü hökmdarları, dünyanın güclərini tərifiyləməklə zay etməməlidir, o bilməlidir ki, adi məqam sahibləri qısa bir dövrün, əsl sənətkarlar isə əsrlərin hakimidirlər. O öz "mən"inin əsiri olan romantiklərdən bədii müşahidənin obyektivliyini, gerçəkliyə sədaqəti əsas götürən realistləri ciddi surətdə

fərqləndirir. Valter Skottu ona görə yüksək qiymətləndirir ki, onun yaradıcılığında dünya qalxıb özünə tamaşa etməkdən sanki heyran olub. Sənətkarın ən böyük vəzifəsi və məqsədi "bütün cəmiyyətin tarixini əks etdirməkdir. Bunu isə tipik, səciyyəvi surətlərsiz həyata keçirmək olmaz. Hər hansı tipik surət ancaq tipikliyinə gücü sayəsində nəhəng olur". Balzak öz epopeyasını yazarkən niyyətinin dərin tarixi mündəricəsini gözəl anlayaraq göstərirdi ki, mənim əsərlərimdə tarixçi fransız cəmiyyətinin özü olacaq, mən isə onun katibi sifətində çıxış edəcəyəm. Bu məqsəddə o, ictimai hadisələrin, nəhəng tiplər yığınının, ehtirasların, əhvalatların, ümumi əsasını öyrənmək, aşkar etmək, bu cəmiyyətin həyatının mənzərəsini, bütün tarixçilərin unuduğu bir sahəni- əxlaq və adətlərin tarixini yaratmaq qərarına gəlir. Balzak həmin əsası ictimai mühərrik adlandırır və onu əks etdirmək üçün heç bir tipi, kişi və qadın xarakterini, heç bir peşəni, məişət formasını, ictimai zümrəni, heç bir fransız əyalətini, həmçinin uşaqlığı, qocalığı, yetkinliyi, siyasət, hüquq, hərbi aləmini unutmadığı əsas kimi götürür. Uydurulmuş faktları deyil, ətrafda baş verən hadisələri, insan qəlbinin, ictimai münasibətlərin tarixini canlandırmağa qərar verir. Öz coğrafiyası, ailələri, məskənləri, şəraiti, iştirakçıları və faktları, gerbi, zadəganları, burjuvaları, rəssamları, kəndliləri, siyasətçiləri, ədəbazarları, ordusu, bir sözlə, bütöv dünyası olan bir abidə yaratmağı qərar edir.

Yuxarıda haqqında danışılan dayaqsız bu nəhəng ədəbi-estetik və fəlsəfi niyyət, bunsuz isə dahi sənətkarın bütün ömrünü həsr etdiyi 97 novelladan, povestdən və romandan ibarət ölməz epopeyası- "Bəşəri Məzhəkə" yarana bilməzdi.

"Bəşəri Məzhəkə" nin ilk əsərləri 1829-cu ildə, sonuncular isə 1847-ci ildə yazılmışdır. Epopeya üç hissəyə ayrılır:

"Əxlaqi tədqiqlər"

"Fəlsəfi tədqiqlər"

"Analitik tədqiqlər"

Birinci hissə öz növbəsində altı bölməyə ayrılır:

1. Xüsusi həyat səhnələri ("Qobsek", "Polkovnik Şaber", "Qorio ata", "Qəyyumluq məsələsi", "Otuz yaşlı qadın", "Kəbinsiz ailə", "Allahsızın ibadəti");

2. Əyalət həyatı səhnələri ("Ejeni Qrande", "Qədim şeylər muzeyi", "Subayın həyatı", "İtirilmiş xeyallar");

3. Paris həyatının səhnələri ("On üç nəfərin əhvalatı", "Sezar Birotunun əzəmətinin və devrilməsinin tarixi", "Nusingenin evi", "Kurtizanların partlayışı və süqutu", "Façino Kane", "Yoxsul qohumlar", "Xanım de Kadinyanın sirləri");

4. Hərbi həyat səhnələri ("Şüanlar");

5. Siyasi həyat səhnələri ("Şübhəli iş", "Arsinin nümayəndəsi", "Marka");

6. Kənd həyatı səhnələri ("Kəndlilər", "Kənd həkimi", "Kənd rühanisi").

Fəlsəfi tədqiqlərə aşağıdakı əsərlər daxildir:

"Sağrı dərisi", "Məchul şah əsəri", "Uzun ömür iksiri", "Qambara", "Lün Lamber" "Serafita", "Mütləq ünsürün sorağında".

Analitik tədqiqlər iki əsərdən ibarətdir:

"Kəbinin təbiəti", "Ailə həyatının xırda məşəqqətləri".

Balzak özü "Bəşəri Məzhəkə"ni "üç-dörd min iştirakçısı olan dram" adlandırmışdır. Əsəri küll halında oxuyan kəs özünü nəhənglər məmləkətinə düşmüş Qulliver kimi hiss edir. Epopeyanın güddüyü niyyət, ondakı qəhrəmanların ehtirasları, iradələri, əməlləri, nifrətləri, sevgiləri, fəth etdikləri zirvələr, düşdükləri girdablar, törətdikləri rəzalət, güvəndikləri əqidə və inam miqyas etibarı ilə o qədər dərin, uca və intəhasızdır ki, adam əsəri oxuduqdan sonra sehrli, sehrli olduğu qədər də gerçək bir aləmə səyahətdən qayıtmış kimi olur. Ancaq Balzak istər mütləqiyyətçilərdən və respublikaçılardan ("Şuanlar"), amansız sələmçilərdən ("Qobsek", "Ejeni Qrande") , burjua əxlaqının qurbanlarından ("Qorio ata", "Kurtizanların parlayışı və süqutu", "İtirilmiş xəyallar"), milyonçulardan ("Ejeni Qrande", "Nusingenin evi"), şairlərdən, kəndlilərdən, istər zadəganlardan ("Qədim şeylər muzeyi") yazsın; o bu mübaligələrə öz dövründə baş verən mühüm tarixi hadisəni-inqilabdan əvvəlki feodal quruluşunun inqilabdan sonrakı burjua üsuli-idarəsi ilə əvəz olunmasını, köhnə sərvətin yeni, maliyyə kapitalı, feodal əxlaqı və ailə münasibətlərinin burjua əxlaq və ailə qaydaları tərəfindən sıxışdırılıb aradan çıxarılmasını daha obyektiv, daha inandırıcı təsvir etmək üçün əl atır. Bu siyasi-ictimai təbəddülatın şəxsiyyətin və cəmiyyətin, ayrı-ayrı siniflərin və zümrələrin həyatında doğurduğu ümidləri, məyusluğu, kədəri, məzhəkəni, faciəni bəzən qəzəblə, bəzən kinayə, bəzən də təəssüflə seyr edir, zülmə, istismara, haqsızlığa məruz qalanlar üçün çarələr axtarır, amansız ictimai mühərrikin, yəni sərvət, altun, mənfəət və qazanc ehtirasının qurbanı olan bəşərin halına filosofcasına acıyır, onu düz yola çəkməyə çalışır. Canlandırıcı aləm inandırıcı olsun deyər, cəmiyyəti fərdin, fərdi isə cəmiyyətin gözü ilə ölçüb-biçir, burjuaları və zadəganları, zadəganlaşan burjuaların və xalqın dramatik mübarizəsini tipik surətlər vasitəsi ilə tipik şəraitdə canlandırır. Marks və Engels bunu Balzak realizminin mühüm nailiyyəti kimi qiymətləndirmişlər. Balzakın 30-cu illərdə yaratdığı və "Bəşəri Məzhəkə"yə daxil etdiyi əsərlərdə burjua cəmiyyətinin əxlaqının ifşası əsas yer tutur. Sələmçi Qobsek ("Qobsek") mənəvi eybəcərliyin, sərvətə əsaslanan hakimiyyətin törətdiyi rəzalətlərin mənbəyidir. Hamının hamıyla boğuşub-didişdiyi əsrdə yaşayan Qobsek böyük zəka sahibi olsa da, qızıldan başqa heç nəyə inanmır, onun yeganə ehtirası da qızıldır. Hamının müharibədə ölmüş bildiyi zabit Şaber ("Polkovnik Şaber") təsadüfən sağ qalsa da, var dövlətini mənimsəyib başqasına ərə gedən arvadına diriliyini sübut edə bilmir, qobseklər cəmiyyəti onu ələ salır, tanımaqdan vaz keçir. Kasıb zadəgan ailəsindən çıxmış ağıllı, savadlı və mərifətli Rafael ("Sağrı dərisi") sərvət dünyası ilə təmasa girən kimi pozulur, bu dünyanın fəlsəfəsini əxz edən kimi xudbinləşir, dərinin təmsil etdiyi sərvətlə bağlı cah-cəlal, eys-ışrət, intəhasız maddi imkan ehtirasının qurbanı olur. Keçmiş çəllək ustası Feliks Qrande ("Ejeni Qrande") burjua əxlaqının ən səciyyəvi cəhətlərini əks etdirən surət kimi Balzakın mühüm bədii nailiyyətidir. Sərvət dünyasının bu xəsis cəngavərini qazanc ehtirası yırtıcıya döndərir, təbii hisslərini kütləşdirir. Onun xəstə təsəvvürlərində qızıl sikkələri

insanlar kimi yaşayır.O,qızılı maddi rifah xatirinə deyil,daha da artırmaq naminə yığır.Qarpaqon,Hacı Qara,Plyuşkin,İuduşka Qolovyov kimi qazancını nə özünə,nə də başqasına sərf etmir.Amansız rəqabət əsasında soyduğu ,qarət etdiyi adamların taleyi onu qətiyyənlə düşündürmür.O buna qanuni bir şey kimi baxır və bu imkanı yaradan ictimai quruluşu bəyənib,bacardığı qədər müdafiə edir.Çünki onu yetişdirən məhz bu cəmiyyətdir,belə ki,xəsislik Qranderin anadangəlmə xüsusiyyəti deyil.Onun qızı da bu azara ətrafındakıların təsiri nəticəsində yoluxur."Qorio ata" romanı "Bəşəri Məzhəkə" nin sütunlarından biridir. Bu əsərdə yazıçı yoxsul tələbələrin, katorqaçıların, müflisləşmiş burjuaların,pozğun və amansız kübar qadınların, fırlıdaqçı tacirlərin dolaşdığı mühitdə "ictimai mühərrik"in doğurduğu münasibətləri, insanlara aşladığı eybəcər əqidəni,yaratdığı mənəvi uçurumu qüdrətlə əks etdirmişdir.Burjua cəmiyyətinin məhsulu olan Qorio eyni zamanda onun əxlaqının qurbanıdır.Min bir fırlıdaqla sərvət qazanan,bütün varlığını övlad məhəbbətinə qurban verən bu zavallı insan ölüm ayağında boynuna alır ki,pul insana hər şey,hətta övlad bəxş edirmiş.

Qustav Flober

Məşhur fransız yazıçısı Qustav Floberin (1821-1880) dünya ədəbiyyatının şah əsərlərindən sayılan və bütöv adı "Madam Bovari, əyalət adətləri" olan qalmaqallı "Madam Bovari" romanı realizmin mühüm nümunələrindən biri hesab olunur. Yazıçı romanı 1851-ci ildə yazmağa başlamış və onu yalnız beş ildən sonra, 1856-cı ildə sona çatdırmışdır. Əsər həmin il cəmi iki ay ərzində qısa felyetonlar şəklində "Revü de Pari" (Revue de Paris) ədəbi qəzetində çap olunmuş və sonradan qəzetin redaktoru və yazıçı əsərdə əxlaq qaydalarının təhqir olunması iddiası ilə məhkəməyə cəlb olunmuşdular. Hakimin ittiham nitqinə baxmayaraq, "əsərdəki obrazların təsvirində vulqar, hətta ədəbsiz realizm"ə görə günahlandırılan Flober bəraət qazana bildi.

Əsər 1857-ci ildə ilk dəfə kitab halında nəşr olundu. XIX əsrdə Fransada realizm məyusluğun övladı kimi dünyaya gəlmişdi. O dövrün insanları qardaşlıq və azadlıq xülyalarını artıq itirmişdilər. Romantizm öz yerini daha səmimi və daha gerçək olan realizmə verməyə hazırlaşdı və "Madam Bovari" əsəri bu keçid dövründə atılan mühüm addımlardan birinə çevrildi.Sonralar romanın baş qəhrəmanı Emma Bovarinin hər şeydən narazı xasiyyətinin nəticəsi kimi məmnuniyyətsizliyi, reallıqla fantaziya arasındakı sərhədi təyin etmək bacarıqsızlığını bildirən "bovarizm" termini meydana gəldi. Floberin fikrincə, "bovarizm" romantik ideyaların gerçəkliyin xırda hadisələri ilə görüşündən törəmişdir.